

**Recenzja osiągnięć naukowych, działalności dydaktycznej i organizacyjnej
dr. Mateusza Wyźgi**

Poniższa recenzja została przygotowana w związku z postępowaniem habilitacyjnym, w ramach którego Centralna Komisja do Spraw Stopni i Tytułów powołała mnie na recenzenta dorobku naukowego dr. Tomasza Graffa, ubiegającego się o stopień doktora habilitowanego. Recenzja składa się z następujących części: (1) Sylwetka naukowa habilitanta, (2) Ocena osiągnięć naukowych habilitanta po uzyskaniu stopnia doktora, (3) Ocena osiągnięcia naukowego - monografii autorskiej pt. *Homo movens. Mobilność chłopów w mikroregionie krakowskim w XVI-XVIII wieku* (Kraków 2019), (4) Ocena w zakresie dorobku dydaktycznego i popularyzatorskiego oraz współpracy międzynarodowej habilitanta, (5) Konkluzja i wniosek końcowy.

1. Sylwetka naukowa habilitanta

Dr Mateusz Wyźga uzyskał stopień magistra historii na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Jagiellońskiego w 2005 r., zaś pracę doktorską obronił na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w 2010 r. Tematem rozprawy była „Parafia Raciborowice od XVI do końca XVIII wieku. Studium społeczności lokalnej”. Promotorem pracy był prof. Zdzisław Noga. Od jesieni 2010 r. habilitant jest pracownikiem uniwersytetu, na którym przeprowadził swoją procedurę doktorską, początkowo

jako asystent, następnie adiunkt, a przez jeden rok akademicki pełnił również funkcję zastępcy dyrektora Instytutu Historii i Archiwistyki tamże.

Jego badania naukowe koncentrują się na zagadnieniach ludności chłopskiej w Małopolsce XVI-XVIII w., ale w ramach tego ogólnego temat przybierają rozmaite formy – habilitant swobodnie posługuje się w swojej pracy metodami mikrohistorycznymi, historii społecznej, gospodarczej, a także demografii historycznej. Oprócz tego jego dorobek sięga również do innych dziedzin historii i jej nauk pomocniczych, takich jak historia miast i mieszczaństwa w Rzeczypospolitej XVI-XVIII w., regionalistyka i historia lokalna, oraz archiwoznawstwo. Dodać należy, że waga jego ustaleń sięga daleko poza lokalny, małopolski kontekst i niewątpliwie stał się już badaczem uznanym i rozpoznawanym w środowisku polskich historyków, zwłaszcza tych zajmujących się historią społeczną Polski przedrozbiorowej.

2. Ocena dorobku naukowego habilitanta po uzyskaniu stopnia doktora

Po uzyskaniu stopnia doktora habilitant opublikował ponad 30 tekstów naukowych (niektóre jako współautor), w tym dwie autorskie monografie książkowe: *Parafia Raciborowice od XVI do końca XVIII wieku. Studium o społeczności lokalnej* (Kraków 2011), będącą rozwinięciem rozprawy doktorskiej, oraz *Homo movens. Mobilność chłopów w mikroregionie krakowskim w XVI-XVIII wieku* (Kraków 2019), której ocena znajduje się w dalszej części recenzji. Wśród dorobku habilitanta znajduje się również kilkanaście artykułów naukowych w czasopismach, zarówno tych o ogólnopolskim, czy wręcz międzynarodowym znaczeniu („Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, „Przeszłość Demograficzna Polski”, „Romanian Journal of Population Studies”, „Klio”, „Archiwista Polski”), jak i lokalnych („Rocznik

Lubelskiego Towarzystwa Genealogicznego”, „Rocznik Krakowski”, „Małopolska. Regiony, Regionalizmy, Małe ojczyzny”).

Pod względem formalnym są to teksty bardzo zróżnicowane: znaleźć można wśród nich i monografie zagadnień lokalnych i opracowania z zakresu demografii historycznej, opracowania archiwoznawcze i spisy urzędników, opracowanie z zakresu historii historiografii i biogram z Polskiego Słownika Biograficznego. Zdecydowana większość z nich jest opublikowana w języku polskim, ale jeden z artykułów jest w języku niemieckim, dwa – w angielskim, podobnie jak kolejne dwa, dopiero zapowiadane jako „w druku”, w prestiżowych pismach „Continuity and Change” i „Historická Demografie”.

Zasadniczy zręb dorobku naukowego habilitanta mieści się w zakresie tematycznym badań nad ludnością chłopską w Małopolsce XVI-XVIII wieku. W tym zakresie rozwija on z sukcesem metody wypracowane już na użytek jego pracy doktorskiej. Stanowią one bardzo efektywne połączenie analiz demograficznych z kulturowymi, prowadzone z dociekliwością i wrażliwością metodologiczną charakterystyczną dla samoświadomej mikrohistorii, a zarazem stosując zróżnicowane metody badań ilościowych, statystycznych i przestrzennych. W przeciągu blisko dekady, która minęła od opublikowania rozprawy doktorskiej, habilitant zdecydowanie rozszerzył zakres geograficzny swoich badań, obejmując nimi cały mikroregion krakowski, stopniowo też rozwijał swoją refleksję historyczną, coraz częściej stawiając pytania o mobilność (zarówno geograficzną, jak i społeczną) chłopów w okresie przedrozbiorowym, a co za tym idzie, podejmując badania z zakresu historii społecznej Krakowa i jego aglomeracji, podchodząc do niej z perspektywy rzadko stosowanej w dotychczasowej historiografii. Jego dorobek na tym polu należy uznać za wartościowy, nowatorski i bardzo interesujący.

Niewątpliwie to właśnie refleksja nad mobilnością chłopów doprowadziła habilitanta do bliższego zajęcia się historią społeczną miast, a szczególnie Krakowa. Doświadczenie w pracy ze źródłami z tego miasta pozwoliło mu rozszerzyć zakres swojej specjalizacji, co znalazło swój wyraz na przykład w przeprowadzeniu analizy ksiąg miejskich Bochni i stworzeniu spisu jej urzędników do roku 1772.

Innym kierunkiem zainteresowań habilitanta stała się regionalistyka i historia lokalna, głównie dzieje wsi i społeczności lokalnych położonych w okolicy Krakowa. Prace na ten temat wynikają poniekąd również z metodologii wypracowanej przez habilitanta do opracowania dziejów ludności chłopskiej, w której ważną rolę odgrywa refleksja na poziomie mikro. Ten kierunek jego badań jest szczególnie ważny ze względu na popularyzację historii oraz społeczną rolę badań historycznych.

W końcu, prace archiwoznawcze habilitanta wynikają z jego dogłębnej znajomości lokalnych, zwykle nie wykorzystywanych przez badaczy, zbiorów archiwalnych (głównie parafialnych), jego pracy nad archiwami społecznymi, a także refleksji dotyczącej cyfryzacji zbiorów archiwalnych i ich popularyzowania. Pod tym względem habilitant łączy wysokie umiejętności historyczne z lokalną działalnością społeczną.

Podkreślić należy, że badania swoje habilitant prowadził również w ramach grantu badawczego Narodowego Centrum Nauki „Mobilność chłopów w okresie nowożytnym w świetle ksiąg metrykalnych parafii podkrakowskich”, którego był kierownikiem, oraz pracując jako wykonawca grantu Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki pt. „Urzędnicy miejscy z ziem dawnej Rzeczypospolitej, Śląska i Pomorza w XIII-XVIII wieku”.

Ogólnie należy bardzo wysoko ocenić dorobek naukowy habilitanta, zwracając uwagę na jego zróżnicowany charakter, zarówno pod względem

tematycznym, jak i metodologicznym, a także wysoką kulturę metodologiczną prac, nieprzerwany rozwój refleksji historycznej i teoretycznej, a także poczucie społecznej odpowiedzialności naukowca. Przypatrując się rozwojowi dorobku habilitanta w czasie ostatniego dziesięciolecia wyraźnie widoczna jest planowa dążność do poszerzenia zakresu merytorycznego i geograficznego jego specjalizacji, do udoskonalania metod badawczych, a także coraz szerszego upowszechniania swoich osiągnięć w kraju i zagranicą.

3. Ocena osiągnięcia naukowego - monografii autorskiej pt. *Homo movens. Mobilność chłopów w mikroregionie krakowskim w XVI-XVIII wieku* (Kraków 2019)

Przedstawiona jako główne osiągnięcie naukowe habilitanta monografia pt. *Homo movens. Mobilność chłopów w mikroregionie krakowskim w XVI-XVIII wieku* jest niewątpliwie jedną z najlepszych, jeśli nie najlepszą, z prac z zakresu historii społecznej, które ukazały się w Polsce w 2019 r. Na szczególne podkreślenie zasługuje celność sformułowania problemu badawczego oraz szeroki zakres merytoryczny i metodologiczny analiz, które posłużyły dla jego rozwiązania. Najogólniej ujmując, habilitant postanowił podważyć wizję dominującą w historiografii (jak również etnologii, która chyba była jej źródłem), uznającą tradycyjne społeczności chłopskie za grupy zamknięte i nieruchome, zarówno pod względem społecznym, jak i geograficznym, ograniczone do horyzontu jednej wioski lub parafii. Przeciwwstawił im dobrze uzasadniony źródłowo obraz społeczności w ruchu, których członkowie często lub regularnie przemieszczają się na mniejsze lub większe dystanse, biorą masowo udział w migracjach sezonowych lub związanych z cyklem życia, a także przenoszą się na stałe do innych miejscowości, w tym miast, a wszystko to związane bywa również ze zmianą ich statusu społecznego.

Aby przeprowadzić swoje badania, które wymagały dokładnego wykorzystania zróżnicowanych kategorii źródeł, autor musiał wybrać jakiś region, który z jednej strony pozwalałby na ukazanie różnych form mobilności chłopstwa, a z drugiej strony dysponowałby odpowiednio szerokim zasobem zachowanych źródeł. Habilitant, zgodnie z przewidywaniami, zdecydował się na rejon, który znał już częściowo z poprzednich prac badawczych, czyli mikroregion krakowski. Oczywiście, taki wybór zakresu geograficznego badania ma zarówno swoje strony pozytywne, jak i negatywne. Do pozytywnych niewątpliwie należy zaliczyć spory zasób zachowanych archiwaliów oraz możliwość wykorzystania w pracy badawczej źródeł już wcześniej poznanych lub rozpoznanych przez autora, jak również stosunkowo dużo istniejących już opracowań na jego temat. Z drugiej strony można jednak oponować, że jest to region wyjątkowy, niereprezentatywny dla całej Rzeczypospolitej, czy choćby etnicznie polskiej części Korony. Autor pracy zdaje sobie sprawę z tych zastrzeżeń, zatem dość ostrożnie stawia tezy uogólniające. Nic nie stoi zresztą na przeszkodzie, żeby analogiczne badania przeprowadzić dla innych terenów, zaś pionierską pracę Wyżgi uznać za materiał referencyjny, zwłaszcza pod względem metodologicznym.

Na podstawie źródłową opracowania składają się materiały źródłowe różnego typu: spisy ludności, akta metrykalne (z parafii miejskich i około 30 parafii wiejskich), archiwalia cechów, księgi miejskie – zwłaszcza tzw. genealogie, rejestry przyjęcia do prawa miejskiego, rejestry celne, zestawienia wynagrodzeń dla pracowników niewykwalifikowanych, księgi kryminalne, akta jurydyk miejskich, źródła kościelne (np. akta wizytacji parafii), księgi sądowe wiejskie, inwentarze gospodarcze wsi, księgi grodzkie i ziemskie (tu korzystając z tzw. kwerendy wiejskiej), instruktarze i poradniki gospodarcze, a także *Liber chororum* Waleriana Nekandy Trepki, czy źródła o charakterze etnograficznym.

Tak szeroki zakres źródeł wymagał różnorodnego ich opracowania pod względem metodologicznym. Autor chętnie i umiejętnie sięga zarówno po analizy jakościowe, jak i ilościowe, posługuje się metodami demografii historycznej i mikrohistorii. Zasięg geograficzny ruchliwości mierzy natomiast dzięki zastosowaniu systemu GIS. Pod względem interpretacji bazuje przede wszystkim na różnych opracowaniach teorii migracji i chętnie odwołuje się do komparatystyki.

Książka podzielona jest na wstęp i pięć części (rozdziałów). Podsumowuje ją zakończenie, po czym następuje jeszcze bibliografia oraz aneks, prezentujący tabelaryczne ujęcie niektórych danych masowych.

Obszerny wstęp opisuje cele pracy, podstawowe pojęcia, stan badań, wykorzystane źródła oraz podstawy teoretyczne rozważań. Następująca po nim pierwsza część poświęcona jest migracjom w cyklu życia ludzkiego. Autor analizuje w niej takie zjawiska, jak czasowa służba młodych ludzi w ramach cyklu życia, praktyki zawodowe w miastach oraz prace sezonowe, wskazując na ich przestrzenny wymiar, a także rekonstruuje zasięg podróży z nimi związanych. Następnie przechodzi do zagadnienia egzogamii małżeńskiej na wsi małopolskiej oraz prezentuje zasięgi geograficzne, jakie musieli przebyć nowożeńcy przybywający spoza danej miejscowości. Rozważa również miejsce i sposób, w jaki poznawali się przyszli małżonkowie, lub też jak ich rodzice/opiekunowie planowali małżeństwa swoich dzieci. Analizuje również ograniczenia oraz formalności w zawieraniu małżeństw chłopskich, które mogły wpływać na poziom wiejskiej egzogamii. Dalej omawia ruchliwość chłopów po ślubie, ich strategię migracyjną, zwraca też uwagę na związki między migracją a pozycją społeczną w obrębie wsi. Następnie omawia migracje związane ze starością, utratą ziemi lub warsztatu pracy.

Część druga książki poświęcona jest „Geografii życia codziennego”. Autor omawia w nim „codzienną” ruchliwość chłopów podkrakowskich, związaną przede wszystkim z handlem produktami rolnymi, dostawą ich do miast, a także usługami transportowymi. Zagadnienie to zarysowane zostało na szerokim tle historii gospodarczej mikroregionu krakowskiego, którą autor musiał sam w znacznym stopniu zrekonstruować, gdyż brak jest całościowych, nowoczesnych opracowań tematu.

Trzecia część książki nosi tytuł „Czynniki wpływające na migracje” i stanowi swego rodzaju próbę wyjaśnienia przyczyn i motywacji dla mobilności chłopskiej w XVI-XVIII w. w postaci ugruntowanego modelu teoretycznego. Model ten obejmuje m.in. wewnętrzną strukturę wsi w ramach systemu politycznego i gospodarczego dawnej Rzeczypospolitej oraz rozmaite czynniki wypychające do migracji i przyciągające, które mogły mieć zasadniczy wpływ na ruchliwość chłopską. Autor szczegółowo przedstawia tu m.in. problem pańszczyzny, wtórnego poddaństwa i tzw. przywiązania do ziemi. Ich znaczenie jako czynników wypychających i ograniczających migrację zostaje omówione zarówno przez pryzmat różnego typu aktów normatywnych, jak i licznych przykładów indywidualnych oświetlających ich losy i działania w wymiarze praktycznym. Pokazuje również, do jakiego stopnia atrakcyjnym celem migracyjnym było miasto, a do jakiego inna wieś, nieodległe (częściej) lub dalsza (rzadziej). Na koniec autor zajmuje się grupą osób, które nazywa „inspiratorami” migracji, oraz opisuje kanały i zasady przepływu informacji na temat możliwości migracyjnych.

Część czwarta książki poświęcona jest próbom regulacji mobilności geograficznej chłopów i przedstawia zasady normatywne oraz praktyki, jakie w stosunku do niej stosowały: dwór, gromada wiejska, oraz cechy i miasta, będące celem chłopskiej migracji. Przykładem jest, oczywiście, Kraków. Na jego

przykładzie zostały omówione różnego typu migracje ze wsi do miast: zawodowa – stała i tymczasowa, żebracza, kryminalna itp. W końcu autor przedstawia problem nadawania osobom pochodzenia chłopskiego obywatelstwa miasta Krakowa w jego liczbowym, a także przestrzennym wymiarze.

Ostatnia, piąta część pracy nosi tytuł „Sieci migracyjne” i omawia społeczne praktyki migracyjne. Bardzo interesujący, a zarazem charakterystyczny dla metodologii wypracowanej przez autora, jest tu fragment dotyczący sieci społecznych wiejsko-miejskich, które zostały odtworzone przy pomocy analizy pochodzenia świadków w serii *Genealogie* ksiąg miejskich oraz innych dokumentów sądowych. Procedura badawcza jest w tym wypadku wzorcowa dla historii społecznej. Po sformułowaniu problemu badawczego historyk stara się znaleźć źródła historyczne, których analiza może dać jego rozwiązanie. Analiza taka z jednej strony posługuje się kryteriami jakościowymi, a z drugiej wykorzystuje dane ilościowe tam, gdzie materiał na to pozwala. Rozdział ten omawia również modele osiedlenia i asymilacji ludności pochodzenia wiejskiego w mieście oraz „kontrstrumienie” migracyjne, czyli różnego typu powroty migrantów na wieś.

Książkę zamyka krótkie zakończenie podsumowujące główne tezy pracy oraz rysujące perspektywy uogólnień i porównań (także międzynarodowych) systemu migracji zarobkowych w okresie przedindustrialnym.

Wyrażona na wstępie bardzo wysoka ocena monografii wynika z następujących przesłanek:

1. Skonstruowanie ważnego problemu badawczego, jakim są migracje ludności wiejskiej w okresie wczesnonowożytnym i przedstawienie nowatorskiej hipotezy o znacznej ruchliwości geograficznej i społecznej chłopów.
2. Przemyślany wybór zasięgu geograficznego i chronologicznego badań.

3. Pogłębiona refleksja nad podstawami teoretycznymi badań, oraz umiejscowienie ich w tradycji historiograficznej zarówno polskiej, jak i międzynarodowej.
4. Wypracowanie oryginalnej, a zarazem efektywnej metodologii badań łączących ujęcia jakościowe z ilościowymi. Zaznaczę, że wprawdzie nie jestem w stanie ocenić poprawności procedur w przeprowadzonych przez autora badaniach liczbowych, ale sposób ich zaprojektowania uznaję za bardzo celny, a wykorzystanie ich wyników za kluczowe dla warstwy interpretacyjnej recenzowanej monografii.
5. Zakres tematyczny badań: w istocie, wiele problemów, opracowanych przez autora w ramach przygotowywania recenzowanego studium byłoby wystarczającym przedmiotem dla osobnych monografii, np. problem egzogamii, czy udziału chłopów w lokalnych rynkach produktów rolnych. Zebranie ich w jedną monografię ukazuje jak szeroki był zakres badań i jak wiele wysiłku włożył w nie autor.
6. Logiczny i przejrzysty układ monografii.
7. Przekonujące uzasadnienie nowatorskich i przełomowych wniosków płynących z badań.

Podsumowując: habilitant przeprowadził niezwykle ważne i oryginalne badania, na podstawie których napisał monografię, która niewątpliwie wejdzie do kanonu klasycznych opracowań z zakresu polskiej historii społecznej czasów nowożytnych. Za konieczne uważam rozpropagowanie wyników tych badań w obiegu międzynarodowym, jak również w polskiej przestrzeni publicznej.

4. Ocena w zakresie dorobku dydaktycznego i popularyzatorskiego oraz współpracy międzynarodowej habilitanta

Dr Mateusz Wyżga pracując na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie prowadzi zajęcia dla studentów tego Uniwersytetu, a szczególnie Instytutu Historii i Archiwistyki. Są to przede wszystkim zajęcia z zakresu szeroko rozumianych nauk pomocniczych historii, w tym metodologii historii, demografii historycznej, rozwoju form kancelaryjnych, archiwistyki (w tym cyfrowej). Habilitant prowadzi też zajęcia historyczne dla studentów zagranicznych w ramach programu Erasmus na Uniwersytecie Pedagogicznym, jak również dodatkowe wykłady dla studentów Instytutu Rosji i Europy Wschodniej Uniwersytetu Jagiellońskiego. Jego zajęcia są bardzo wysoko oceniane przez studentów. Brał również udział w szkoleniu na poziomie doktoranckim, pełniąc funkcję promotora pomocniczego rozprawy doktorskiej Piotra Magiery pt. „Römerowie w XVII - XVIII wieku: linia podkomorska”, powstałej na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Pedagogicznego.

Na podkreślenie zasługuje działalność popularyzująca naukę, prowadzona przez habilitanta. Był on częstym wykładowcą na posiedzeniu ciał społecznych takich jak Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, Stowarzyszenie Archiwistów Polskich oraz Polskie Towarzystwo Heraldyczne. Ponadto pracował jako członek jury etapu wojewódzkiego olimpiad historycznych. Prowadził również warsztaty z zakresu różnych zagadnień historycznych dla nauczycieli i uczniów szkół podstawowych, gimnazjów i szkół średnich w Krakowie, Bochni, Korzkwi, Michałowicach, Raciborowicach i innych miejscowościach Małopolski.

W ramach działalności organizacyjnej habilitanta należy wyróżnić jego pracę na stanowisku zastępcy dyrektora Instytutu Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Pedagogicznego (2016-2017) oraz aktywność w organizacjach

społecznych i naukowych, takich jak Polskie Towarzystwa Historyczne, Zespół Demografii Historycznej PAN czy Stowarzyszenie Archiwistów Polskich, w którym pełni funkcję wiceprezesa oddziału krakowskiego. Habilitant należy również do kilku międzynarodowych sieci badawczych i towarzystw naukowych.

Osobno należy ocenić aktywność habilitanta w zakresie współpracy międzynarodowej. Habilitant wielokrotnie prezentował wyniki swoich badań na międzynarodowych konferencjach, m. in. we Włoszech, Szwajcarii i Kanadzie. Regularnie bierze udział w kongresach *European Social Science History Conference* (kolejno w Wiedniu, Walencji i Belfaście), wziął udział także w XVIII światowym kongresie historii gospodarczej w Bostonie. Ze względu na specjalizację badawczą habilitanta na szczególne podkreślenie zasługuje jego udział w konferencji zorganizowanej przez niezwykle prestiżową dla swojej tematyki *the Cambridge Group for the History of Population and Social Structure* na Uniwersytecie w Cambridge. Za jego aktywnością konferencyjną zaczynają postępować również planowane publikacje w języku angielskim w czasopiśmie i zbiorach studiów o międzynarodowym zasięgu. Jego aktywność w ponadnarodowych sieciach badawczych pociąga za sobą bliższą, choć jeszcze nieformalną współpracę ze specjalistami z innych krajów (z Francji, Czech, Wielkiej Brytanii, Kanady i Stanów Zjednoczonych). Niewątpliwie jego najnowsze badania, których podsumowaniem jest książka *Homo movens*, będzie starał się rozpropagować w międzynarodowym środowisku historycznym, w czym pomóc mogą zadziergnięte już przez habilitanta kontakty w ramach sieci badawczych.

5. Konkluzja i wniosek końcowy

Podsumowując: zarówno przedstawione przez habilitanta osiągnięcie w postaci monografii pt. *Homo movens. Mobilność chłopów w mikroregionie krakowskim w XVI-XVIII wieku* (Kraków 2019), jak i jego dorobek naukowy po

uzyskaniu stopnia naukowego doktora, a także jego osiągnięcia dydaktyczne i organizacyjne, jak również zasługi dla popularyzacji wiedzy oraz działalność w zakresie współpracy międzynarodowej należy uznać za spełniające z nadwyżką wszelkie wymogi stawiane kandydatom do stopnia naukowego doktora habilitowanego i stanowią podstawę do postawienia wniosku o nadanie go dr. Mateuszowi Wyździe, co też niniejszym czynię z pełnym przekonaniem i nie bez satysfakcji, wypływającej z obcowania z bardzo interesującym, nowatorskim i ważkim dorobkiem naukowym habilitanta.

A handwritten signature in blue ink, appearing to read 'Tomasz Wiślicz'.

dr hab., prof. IH PAN Tomasz Wiślicz